

fortfarande på Konsthögskolan i Umeå när hon inför öppningsutställningen 1994 funderade kring mentalsjukhusets behandlingsmetoder, mer eller mindre vetenskapligt underbyggda. I verket »Untitled« har hon placerat åtta galvaniserade badkar i upprätt position i marken. Halva badkarskropparna är ovan jord, och andra halvan sitter fast i grönskan. Att långbad var en vanligt förekommande behandlingsmetod för patienterna är allmänt känt. Genom antingen iskalla eller mycket heta bad skulle patienterna lugnas. Och själva galvaniseringen av badkaren framstår här som en metafor för den förhoppning om förbättrat tillstånd som var långbadens syfte. Även om badkaren nu inte kommer att drabbas av rost så ser de ostyriga ut, nästan yrvakna, där de står snett nedstuckna i jorden.

Ett annat verk som ofrånkomligen för tankarna till upprättande av ordning är den finländska konstnären Kaarina Kaikkonen »A path II« (2004–2010). Precis under trädkronorna, åtta meter ovanför marken, hänger 160 herrskjortor på en långsträckt stålvaajer som spänts upp mellan träden. Varje skjorta har lagt ärmarna på axelpartiet på skjortan framför. De följer varandra, alla på ett led, på en och samma stig. Vinden tar tag i skjorttyget och ger de imaginära figurerna individuellt luftutrymme.

Efter en vandring i parken, som i dag hyser dagis, äldreboende, galleri och konstskola, blir det tydligt att även om flera av verken inte skapats för platsen så spelar platsens historia roll i tolkningen av verken.

Ett av årets nytillkomna verk är Michael Johanssons »Self-contained«. Konstnären arbetar plats-specifikt och har i och kring utställningsplatsen funnit containrar, en husvagn, en Volvo, en traktor och några kylskåp för att skapa en nästan 12 m hög monumental skulptur inom ramen för den rektangulära formen. De olika delarna har staplats och fogats samman för att placeras som enhetlig skulptur intill en av de gamla 30-talsbyggnaderna. På håll ser verket ut att vara en del av arkitekturen. Containrarna går ton i ton med fasadputsens. Men vid närmare betraktande blir det tydligt att här finns uppenbara skillnader mellan den »vanliga« byggnationen och »Self-contained«. Trots verkets ordnade yttre, där de olika beståndsdelarna tycks ha rättat sig i ledet, dyker fler och fler frågor upp om verkets konstruktion och egentliga hållfasthet.

Jennie Fahlström
konstvetare och frilansskribent

SKJORT-STIGEN
Konstnärligt klädsträck med symbolik på längden?

FEST-GREVEN
Landshövding Adam Otto Lagerberg, greve och festprisse, såg till att Sveriges första länslasarett kom till.

Foto: Svenska porträttarkivet

STEN-HUSET
Mariestads lasarett byggdes mitt emot domkyrkan år 1760 och kallades »Stenhuset«. Byggnaden förklarades som byggnadsminne 1983.

Foto: Torgil Hallböök

Festande greven

Ar 1760 uppförde man på en »ödetomt« mitt emot domkyrkan i Mariestad en stenbyggnad, »Stenhuset«, i två våningar, där den nedre våningen blev stadens fattigstuga och den övre lasarett för Skaraborgs län [1].

Året innan, den 17 september 1759, hade den nyutnämnde landshövdingen i Skaraborgs län, greve Adam Otto Lagerberg, sammankallat Mariestads magistrat och borgerskap för överläggningar. Man beslöt då att uppföra en gemensam anstalt, en fattigstuga för staden och en lasarettsinrättning för länet. Enligt en anteckning i Serafimerordensgilletts arkiv hette byggmästaren Loel, och han hade order om att ha byggnaden klar till Michaeli 1760. Mikaelidagen inföll då den 29:e september.

Kungl. Serafimerorden gavs år 1748 överinseendet över rikets sjuk- och fattighus. Detta upphävdes av 1766 års riksdag, men Gustav III gav 1773 uppdraget åter till Serafimerorden, och i april 1791 blev Serafimerordensgillet överstyrelse för rikets lasarett.

När Mariestads lasarett byggdes, år 1760, fanns det inga sjukhusplanerare och heller inte någon tidigare erfarenhet att stödja sig på. Serafimerordensgillet, som senare fick tillgång till viss läkarexpertis, hade ännu inte börjat sin verksamhet som lasarettens överstyrelse. Stenhuset byggdes därför som ett bostadshus.

Kostnaden för den vackra stenbyggnaden i empirestil blev 750 riksdaler banco. Staden stod för tre tiondelar, och resten togs ur en fond för »lasarettsmedel«, som skapats genom insamlingar och donationer. I de 750 riksdalerna skulle ingå »en

**NY
START**
I det gula trähuset, byggt på 1760-talet på samma tomt som »Stenhuset«, öppnades lasarettet på nytt den 1 maj 1793.

Foto: Torgil Hallböök

**NY
FASAD**
Ingången från Kyrkogatan till gamla lasarettet efter renoveringen 1975.

Foto: Torgil Hallböök

skapade Sveriges första länslasarett

sängstom i hvarje rum i nedra våningen för två personer samt åtta sängar i Lazarettet för en person hwardera, såsom ock ett bord i hvarje rum i bägge våningarna samt ett dussin furukarmstolar till hvarje våning« [1].

Det råder ovisshet om när lasarettets verksamhet kom igång. I »Allmän Kundgiörelse den 26 Oct. 1762« om öppnandet av lasarettet lyder första meningen: »Som detta Läns uti Mariaestad upbygde Lazareth nu mera ei allenast kommit i det stånd, at det kan bebos och sjuke därstädes til curerande emottages ...» Formuleringen tyder på att allt då var färdigt och verksamheten igång. Kungörelsens sista mening tål att begrundas i våra dagar, när alla patienter skrivs ut så fort som möjligt. »Och får han [den sjuke] sedermera uti Lazareth så länge sig uppehålla, til dess han igenom Guds hielp och användande tjenlige medel kan gå frisk derutur.« Den första lasarettsläkaren i Mariestad var kirurgie magister Jacob Silentz.

Trappan ned från övre våningen, där lasarettet var inrymt, finns kvar än i dag med sina ursprungliga kalkstenssteg och ett ljusschakt i mitten. Att den kunde vara farlig för patienterna framgår av en journalanteckning i »Dagbok för Skaraborgs läns Lazaret«, den 9 mars 1768, angående 46-åriga Maria Larsdotter med diagnosen caecitas [blindhet]: »Hon var tämmeligen bragt på bättrings-vägen, men et olyckeligt fall utföre trapporne, hvarvid hon stötte hufvudet, har bortskämt saken, så at hon ser mindre än förr. Åderlätning, förtunnande Diaet, temperantia och vanlige ögonmedel äro vidtagne.« Patienten utgick förbättrad efter nästan 3 månaders vårdtid [2].

Landshövding Lagerberg, som tog initiativet till att lasarettet byggdes, måste själv personligen stå för och underhålla verksamheten vid inrättningen. Han hade ingen rätt att ta upp skatt, utan måste bland annat vädja till länets prästerskap att genom kollekter och andra gåvor skapa en fond för lasarettets underhåll. För att verksamheten vid lasarettetsinrättningen skulle kunna fortgå var landshövdingen tvungen tillåta »att från dess kök och källare tjänligt underhåll under kuren fick avhämtas«. Lagerbergs vädjanden gav dåligt resultat, och då han inte längre kunde underhålla verksamheten ur egen kassa var man tvungen att stänga lasarettet. 1771 avslutas journalboken med följande anteckning av lasarettsläkaren Anton Schantsberg: »Wid denna Fierde augusti uphörde Curerandet vid Lasarettet i brist af Penningar til de siukas underhåld.«

Landshövding A O Lagerberg var vid tillträdet en mycket stor jorddrott med stora tillgångar. Genom olyckliga affärsspekulationer kom han på obestånd och måste gå i konkurs. Han ansågs ha slösat med pengar överdådigt. I ett brev 1776 skriver veterinären i Skara, Peter Hernquist, till archiatern Abraham Bäck vid Serafimerlasarettet: »Hans Nåde Grefwe Lagerberg, som besöker oss i Scara hwar Månad, anställer Balar och Tracteringar, som ei kunna ignoreras i Stockholm. Wi ha nu på en wecka ei tänkt på annat än win och liqueurer ...« [4]. Landshövding Lagerberg blev också dömd för tjänstefel, då han för egen del bland annat lånat ur Skara hospitalskassa. 1778 fick han avsked från ämbetet [3]. (Han var utnämnd till landshöv-

ding, inte av Kungl. Maj:t utan av riksdagen).

Verksamheten vid Mariestads lasarett återupptogs den 1 maj 1793 med åtta sängplatser i ett större trähus, som byggts på samma tomt. Det ursprungliga lasarettet blev tjänstebostäder: »Öfre Våningen i Stenhuset består af 5 inredde Rum med Pottekackelugnar och 1 dito med köks Spis, hvilket sednare tillika med 3:ne inåt Tomten belägne Rum för närvarande begagnas af Lazarettfeldtskåren, de 2:e öfriga bebor Sysslomannen ...« Kraven på sjukvård och sängplatser ökade. Stadens fattigstuga i nedervåningen övertogs 1813 av lasarettet till sängplatser. Två »där-rum« inrättades och försågs med extra starka dörrar samt bommar med kraftiga hänglås på utsidan. Lasarettet hade 1835 ett sextiotial vårdplatser i de två husen, »Stenhuset« och det gula trähuset [1].

År 1835 dömde provinsialläkaren i Mariestad, John Axel Huss, ut lasarettet, »Stenhuset« och gula trähuset. Han skrev bland annat »... att denna local är det komplettaste exemplar af ett Lazarett, sådant det icke bör vara ...« och senare i sitt memorial »Slutligen må det tillåtas mig, att uppräknat några den närvarande localens olägenheter för Tjenstemanna- och Personalen. – Lazarett-läkaren och Sysslomannen hafwa hwardera hafwit anslagna twänne Rum och Kök i Stenhuset. Då skulle likwäl endera hafwa Köket på nedra botten, omgifwit af sjukrum. Hwarigenom han hade det obehaget, att dels hafwa Kök ofredat af Patienterna och dem besökande Personer, dels att maten, som från Köket uppbars i hans rum ofta möttes af föga aptitliga nödvändighets-kärl och persedlar från sjukrummen. – Att förändrade tidsskick och anspråk på beqvämligheter och förnödenheter för Personer af mera bildadt samhällsskick göra att Lasarett-läkarens och Sysslomannens bönning med Familje och tjenstefolk inom twenne rum är alltför trång och otillräcklig, kan hwar och en, med billigt erkännande af eget behof i detta afseende, lätt inse« [1]. Denna skrivelse i sin helhet blev intagen i 1835 års revisionsberättelse. 1837 flyttades lasarettet till en lämpligare byggnad invid än Tidans. »... en ny lokal med tillräckligt utrymme och särdeles passande belägenhet, hvarigenom denna inrättning är mer än vanligt fullständig och ändamålsenlig.«

Ar 1838 köpte Mariestads stad tillbaka de båda lasarettbyggnaderna vid auktion för »3.013 Rd 16 S Bco«. De blev på nytt Mariestads fattighus. 1845 övergick »Stenhuset«, som nu har adressen Kyrkogatan 21, i privat ägo. På 1870-talet restaurerades byggnaden, och en »paradvåning« inreddes i övervåningen, varvid bland annat pottkakelugnarna byttes mot nya kakelugnar med spegelglas i fronten. Den centralt belägna trappan inuti huset behölls i sitt ursprungliga 1700-talsskick. Fasaden mot kyrkogatan renoverades 1975.

I Mariestads bevarandeprogram »Gamla stan 1983« beskrivs lasarettet så här:

»Beigefärgad slätputs på stomme av sten. Hög putsad portal med tandat överstycke. Friliggande kalkstentrappa. Fasaden renoverad 1975. Starkt markerade fönsteromfattningar omramar 2x3 rutfönster i bottenvåningen. Inredd vind med takaltan åt gården

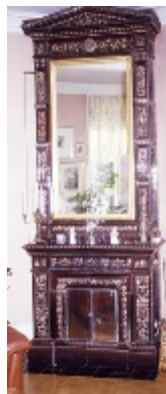
Hon var larmmalig en brud på bättringsvagnen, men olyckligt fall utföre trapporna, hvarvid hon föll hufvudet, har bortskändt saken så att hon nu är min drö. än förr. Adorslätning, förbunnande. Diar, tomte, rante och oanlig. ågon medal av vidtagna.

ETT FALL
Journalanteckning den 9 augusti 1768 om ett »olyckligt fall utföre trapporne«.

TRAPP-FÄLLA
Trappan centralt i »Stenhuset« visade sig farlig för patienterna, särskilt de blinda.
Foto: Torgil Hallböök

KAKELUGNAR
Kakelugnar med spegelglas i fonden ersatte pottkakelugnar vid renoveringen av »Stenhuset« på 1870-talet.
Foto: Torgil Hallböök

tillkom 1980. Två gårdshus i sten, i dag använda som bostad och garage, uppfördes 1806. De avvägda proportionerna, gatufasadens tidstypiska uppdelning i symmetriskt placerade fönsteraxlar, samt den arbetade och väl bibehållna variationen i fasadens putsade listverk motiverar byggnadens höga klassificering. Bedömning: A-klass.«

Fasaden med den tidstypiska kalkstenstrappan ut i gatan beskrivs på följande sätt i bedömningen som klassar husets bevarandevärde:

»Hög putsad portal med tandat överstycke. Friliggande kalkstenstrappa. Starkt markerade fönsterinfattningar som har 2x3 rutfönster i bottenvåningen och de senare tillkomna fönstren med tvärpost i övervåningen. De avvägda proportionerna, gatufasadens tidstypiska uppdelning i symmetriskt placerade fönsteraxlar, samt den arbetade och väl bibehållna variationen i fasadens putsade listverk motiverar byggnadens höga klassificering, byggnads-klass A.«

»Stenhuset«, som var Sveriges första länslasarett, är numera ett bostadshus. Kakelugnarna är kvar men har kompletterats med bergvärmeanläggning. I en av lägenheterna bor domkyrkans kantor. Hon berättar att hon från sitt fönster kan se rakt in till högaltaret i domkyrkan då kyrkportarna är öppna.

Torgil Hallböök
docent, f d klinikchef i kirurgi,
Kärnsjukhuset, Skövde
Torgil.Hallbook@telia.com

Läs mer Referenslista <http://ltkiv.lakartidningen.se>